

KØBENHAVNS MUSEUM, 2018

Badstuestræde 20

KBM4130

Slots- og Kulturstyrelsens J.nr.: 16/01093

Matr.nr. 125, Snarens Kvarter, Helligånds Sogn, Sokkelund
Herred, Københavns Amt

Sted- og Sb-nummer: 020306-662

Niels H. Andreasen

Københavns Museum
Stormgade 20
1555 København V
Telefon: +45 33 21 07 72
E-mail: museum@kff.kk.dk
Københavns Museums hjemmeside: www.copenhagen.dk
© Københavns Museum 2018

Indholdsfortegnelse

1	Abstract	5
2	Undersøgelsens forhistorie	6
3	Administrative data og udgravningsdata	8
3.1	Administrative data	8
3.2	Udgravningsdata	8
4	Kulturhistorisk baggrund og områdets naturforhold	9
4.1	Kulturhistorisk baggrund	9
4.2	Topografi, terræn og undergrund	11
5	Centrale problemstillinger	11
6	Udgravningsmetode	11
6.1	Arkæologisk udgravningsmetode	11
6.2	Målesystem	11
6.3	Fundindsamling og -håndtering	12
6.4	Digital registrering og lagring	12
7	Undersøgelsens resultater	12
7.1	Fundmateriale	15
8	Diskuterende sammenfatning	15
9	Fremtidigt arbejde	16
10	Litteraturliste	16
11	Tegningsliste	17
12	Fotoliste	17

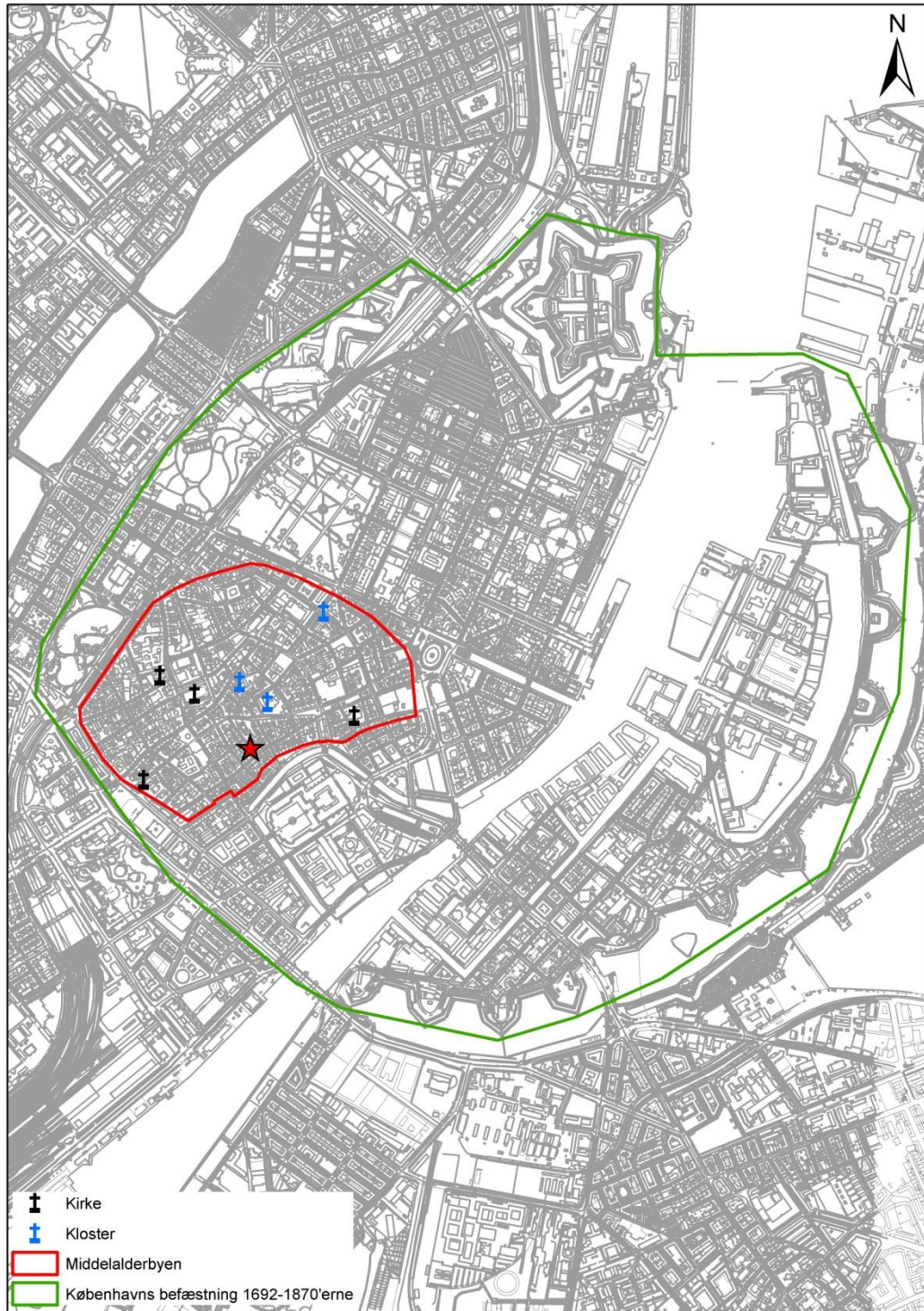

Fig. 1. Kort over det centrale København med markering af Badstuestræde 20.

1 Abstract

I forbindelse med nedbrydning af eksisterende magnesitgulv i kælderen til den fredede bygning fra 1797 i Badstuestræde 20 fremkom et murfundament opbygget i kalkstenskvadre og teglsten i munke- eller renæssanceformat. Teglenes dimensioner lader formode, at der muligvis kan være tale om genanvendte byggematerialer fra 15-1600-tallet. Et mindre teglstensfundament i kælderen har formentlig afgrænset et lille, funktionsbestemt rum. De fundne konstruktioner skal formentlig dateres til efter storbranden i 1728, der efterfulgtes af en markant gaderegulering. Fund fra den relativt genstandsfattige fyld støtter op omkring en datering i den første halvdel af 1700-tallet.

Arkæologiske perioder: 15-1700-tallet

Anlæg og fund: Teglstensmure, gulvbelægning, kalkstenskvadre

Nøgleord: Middelalder/renæssance, murværk, gaderegulering, bybrande

2 Undersøgelsens forhistorie

Bygherre (Danmarks Lærerforening) ønskede at ombygge kælderetagen i Badstuestræde 20. I den forbindelse skulle det eksisterende magnesitgulv ophugges og fjernes og der skulle udgraves for ny gulvopbygning til en dybde af ca. 0,2 meter. Da det nye terrændæk skulle anlægges over et areal på ca. 43 m² i flere rum og gangarealer, ville der blive bortgravet i alt ca. 8-10 m³ jord under det eksisterende gulv.

Bygningen fra 1797 er fredet (1964) og der forelå et krav fra Slots- og Kulturstyrelsen om, at sokkelfundamentet og syldstenene til den stående bygning ikke måtte berøres af arbejdet i forbindelse med at vægpuds hugges ned ind til murværket.

Kælderen består i dag af adskillige rum og gangarealer og bærer præg af at have været ombygget og renoveret flere gange. Det er derfor ikke let at danne sig et overblik over, hvilke bygningselementer der er originale, og hvilke der ikke er.

Under nedbrydning af det eksisterende gulv i det forreste kælderrum mod Badstuestræde fremkom flere murforløb med teglsten i munke- eller renæssanceformat samt et naturstensfundament. Museet ønskede at undersøge de fremkomne bygningsrester, som formodedes at repræsentere tidligere generationer af bygninger på matriklen før storbrandene i 1728 og 1795.

Der er tidligere gjort arkæologiske iagttagelser fra middelalder og renæssance i Badstuestræde 20 samt på den tilstødende matrikel i nr. 18. Således fandtes der i 1986 middelalder-murværk i kældrene til Badstuestræde 18 og 20 (se Tabel 1). I nr. 20 fandtes desuden en spidsbue. I gaden er der konstateret opfylds- og aktivitetslag fra renæssancen.

KBM-nr.	Lokalitet	År	Beskrivelse
Uden nr.	Badstuestræde 18	1903	I kælderen til nr. 18 fandt man i 1903 rester af to fine sandstenskaminer, som sandsynligvis skal dateres til renæssancen (Peter Linde 1940:7).
AA77	Kompagnistræde 14A	1985	Fund af træsat brønd.
KBM 326	Badstuestræde 18 & 20	1986	Registrering af senmiddelalderligt murværk tilhørende Kompagnihusets nordgavl samt Det Danske Kompagnis østre flankemur langs haven (skydebanen). Desuden registrering af munkestensmurværk i NV- vendt kældermur i nr. 20.
KBM 2244	Badstuestræde	2000	Opfylds- og aktivitetslag, trævandledning og facadelinjer i tegl fra slutningen af 1500-tallet – begyndelse af 1600-tallet.

Tabel 1. Tidligere arkæologiske observationer i området.

Figur 2. Gadekort med markering af Badstuestræde 20.

Figur 3. Plan over de registrerede strukturer i den nordvestlig del af kælderen mod Badstuestræde.

3 Administrative data og udgravningsdata

3.1 Administrative data

19.01.2016	Museet modtager plantegninger fra NB Tegnestuen ApS.
01.02.2016	Entreprenøren påbegynder nedbrydningsarbejdet i kælderen.
08.02.2016	Ved museets besigtigelse konstateres flere tegl- og naturstensfundamenter i det store kælderrum mod Badstuestræde.
09.02.2016	Der indsendes budget til undersøgelse af de fremkomne fundamenter til Slots- og Kulturstyrelsen. Styrelsens godkendelse modtages samme dag, hvorefter budgettet videresendes til bygherre.
10.02.2016	Feltarbejdet påbegyndes.
11.02.2016	Feltarbejdet afsluttes. Der fremsendes bekræftelse herpå til bygherre-repræsentant.

Al relevant dokumentation vedrørende KBM4130 Badstuestræde 20 opbevares på Københavns Museum. Digital dokumentation, inklusiv fotos, Intrasys-database og e-mails er arkiveret på kommunens journaliseringsprogram E-doc under administrativsag 2016-0015754

Beretningen findes som papirkopi i museets arkiv samt i digital form på Københavns Kommunes server. En digital kopi af beretningen sendes til bygherre og vil desuden blive gjort offentlig tilgængelig på museets hjemmeside samt på Slots- og Kulturstyrelsens nationale, online register "Fund og Fortidsminder" <<http://www.kulturarv.dk/fundogfortidsminder/>>

3.2 Udgravningsdata

Den arkæologiske undersøgelse i kælderen blev afviklet over to arbejdsdage og udførtes af Claes Hadevik og Niels H. Andreasen (udgravningsleder).

Der blev d. 11. februar lavet et video-indslag om undersøgelsen til museets hjemmeside:

<http://cphmuseum.kk.dk/artikel/hvad-k%C3%A6lderen-gemte>

KBM-nr. og internt journalnr.	4130, int.sagsnr.3443
Slots- og Kulturstyrelsen journalnr.	16/01093
Herred	Sokkelund
Kommune	København
Kvarter	Snarens
Sogn	Helligånds
Periode for feltarbejde	10.2.2016 – 11.2.2016
Arkæologer	Claes Hadevik og Niels H. Andreasen
Areal (m ²) samt % af område	20 m ² (ca. 50 %)
Volume (m ³) samt & af område	-
Koordinatsystem	DKTM 3
Højdesystem	DVR 90
X-koordinater	1172849-1172863
Y-koordinater	651944-651959
Meter over havet	2.15 m DVR90
Bygherre	Danmarks Lærerforening
Hovedentreprenør	Murerfirmaet Hans Rasmussen

Tabel 2. Administrative data og udgravningsdata.

4 Kulturhistorisk baggrund og områdets naturforhold

4.1 Kulturhistorisk baggrund

Badstuestræde er nævnt i middelalderlige skriftlige kilder. Badstuen var fast inventar i den danske middelalderby. Saxo fortæller, at da Absalon 1171 ankom til sin nyopførte borg i København, søgte han straks en badstue. I 1377 fandtes tre offentlige badstuer i København, heraf en i Badstuestræde (Fleischer 1985). Navnet Badstuestræde stammer fra sent i 1400-tallet, hvor strædet blandt andet omtales som *Strædet der løber fra Suderboderne (nuværende Vimmelskafte) til Strandbadstuen* (Ramsing 1943:14).

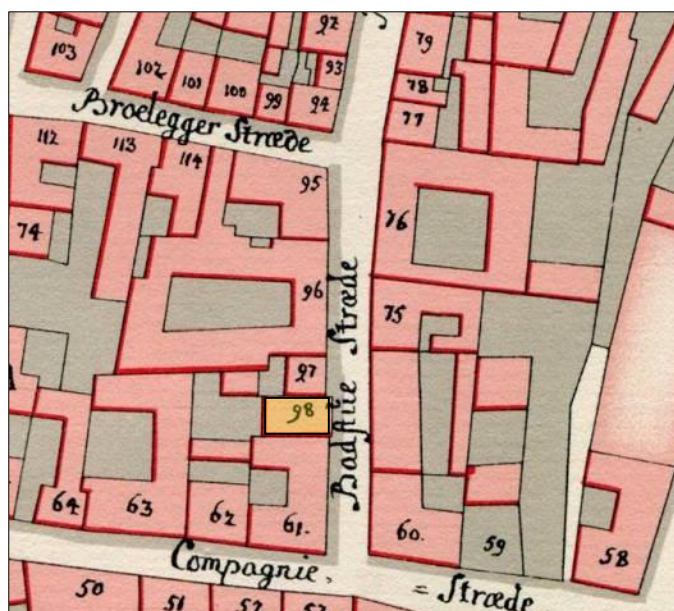
I gården til Badstuestræde 18 findes muligvis i kælderens en rest af en senmiddelalderlig mur til det gamle kompagnihus for købmændene i *Det Danske Kompagni*. Kompagniet blev stiftet i 1443. Et skøde af 10. juli 1682 indeholder målene samt beliggenheden af det gamle Danske Kompagnihus. Ifølge dette har Kompagnihuset oprindelige ligget i den karré, som i dag afgrænses af Kompagnistræde, Badstuestræde, Brolæggerstræde og Knabrostræde, med indgang fra Kompagnistræde, og skydeplads ud mod Brolæggerstræde, ca. hvor nr. 3 ligger i dag (Langeland-Matthiesen 1934).

Badstuestræde og det omgivne kvarter hærgedes af brand ikke mindre end tre gange i henholdsvis 1685, 1728 og 1795. Efter brandene benyttede myndighederne typisk lejligheden til at rette gaderne ud og gøre dem bredere (Fig. 4). Alle eksisterende

bygninger i strædet er opført efter den sidste brand i 1795, primært af håndværkere og mindre handlende. Dog er det sandsynligt, at flere af de eksisterende bygninger i gaden hviler på ældre fundamenter. Forhuset til Badstuestræde 20 er opført 1796-97 med kælder og tre etager for brændevinsbrænder Niels Pedersen Block. I nabobygningen (nr. 18) blev kælderens først udgravet i 1904.

Figur 4. Udsnit af kort fra 1730, hvor der ses en regulering af gaderne efter storbranden i 1728. Den sydlige del af Badstuestræde er markeret med rød cirkel. Titel: "Plan paa de Afbrænte Pladtzter udi Kiøbenhavn med Gadernes Skickelse saaledis som de Her efter skal were. 1730. Efter Tegning i Kjøbenhavns Raadstuearkiv."

Figur 5. Kortudsnit af Geddes kvarterkort fra 1757. Som i dag udløb Badstuestræde også i 1757 i Kompagnistræde (men sammenlign med gadeforløbet på Fig. 4). Badstuestræde 20 kan genfindes på kortet som matrikel 98 (i dag matr.nr. 125). På dette tidspunkt bor en kancelliråd Bothen på adressen.

4.2 Topografi, terræn og undergrund

Badstuestræde løber fra Vimmelskafte fra sydøst til Kompagnistræde. Der er et tydeligt terrænfald i det eksisterende gadeniveau på ca. 1,5 m fra kote 5 m DVR op mod Vimmelskafte til kote 3,5 m DVR ved udmundingen i Kompagnistræde.

En ældre geoteknisk boring på adressen viste forekomst af let dyndet og stenet grus- og sandfyldt med tegl, hvorunder fandtes "mosedynd" med tegl ned til ca. kote 0,2 m DVR.¹ Herunder var der sandet og stenet lerfyld(?) indtil det glacielle moræneler indtraf i ca. kote -0,75 m DVR. Observationerne adskiller sig ikke væsentligt fra en nyere boring fra Kompagnistræde 16 beliggende 40 m mod syd.²

5 Centrale problemstillinger

Den arkæologiske undersøgelse blev iværksat på baggrund af en risiko for at påtræffe bygningsdele dateret til middelalder og renæssance. Der er ved en skillemur mellem Badstuestræde 18 og 20 tidligere fundet senmiddelalderligt murværk.

Da gaden brændte af tre omgange over en periode på 110 år (1685-1795), kan der i kælderens forventes at være spor efter nedrivninger, ombygninger og gadereguleringer fra dette tidsinterval. Således kan der ved undersøgelsen fremkomme væsentlige informationer, som kan bidrage til gadens bygningshistorie. Arkæologiske undersøgelser i forbindelse med kælderopgravninger har flere gange vist, i modsætning til flertallet af anlægsarbejder i gaderne, at der er mulighed for at finde velbevarede, middelalderlige bygningslevn. Et nyligt eksempel er Læderstræde 26, hvor der ved uddybning af en kælder fremkom en møddingskasse og en latrintønde i træ (KBM4145).

6 Udgravningsmetode

6.1 Arkæologisk udgravningsmetode

Efter nedbrydning og fjernelse af betongulvet, blev de fremkomne mur- og fundamentrester afdækket til maksimal anlægsdybde, afrenset med skovl og graveske og derefter dokumenteret ved tegning og foto. To eller tre mindre søgehuller blev anlagt andre steder i kælderens (til anlægsdybde) for eventuelt at lokalisere eventuelle yderligere bygningsrester.

6.2 Målesystem

Ved undersøgelsen blev ikke etableret et egentligt målesystem. De fremkomne konstruktioner blev indmålt i forhold til den eksisterende kælder og efterfølgende digitaliseret og overført til Intrasis.

¹ GEUS' database Jupiter, boring 201.1647 (1961)

² GEUS' database Jupiter, boring 201.9116 (2013)

6.3 Fundindsamling og -håndtering

Der blev ved undersøgelsen indsamlet en række løsfund for at få en rammedatering på opfyldsgrunden under det moderne terrændæk. Løsfundene blev kasseret efter undersøgelsen.

6.4 Digital registrering og lagring

Alle opmålinger er overført til museets digitale registreringssystem Intrasis, hvor data opbevares under sagsnummer K2016:04.

7 Undersøgelsens resultater

Undersøgelsen på det forholdsvist lille areal førte til dokumentation af fire fundamenter (heraf en aflastningsbue), en gulvbelægning samt et opfyldslag (Tabel 3).

Anlægstype	Antal
Fundament	4
Gulvbelægning	1
Opfyldslag	1
Total	6

Tabel 3. Registrerede anlæg.

Vægfundament S100001 (Rum 004)

I det vestlige hjørne af kælderen fandtes et sløjft, 1,2 x 1,3 m stort L-formet vægfundament bestående af gule mursten i minimum to skifter (Fig. 6). Den NV-SØ side er sat som helstensvæg, mens den NØ-SV side er sat som halvandenstensvæg. Der er formentlig tale om et nedrevet rum, som grundet den begrænsede størrelse må have haft en specialiseret funktion som depotrum, fyrrum, el.lign.

Figur 6. Fundament S100001 set mod nordvest ind mod Badstuestræde 18.

Gulvbelægning S100002 + S100004 (Rum 004)

En gulvbelægning er fragmentarisk bevaret i et område på ca. 2,5 x 2,5 m. Belægningen består af gule og røde teglsten (hele og brokker) og ubearbejdede marksten, hvoraf den største sten er ca. 0,3 x 0,4 m (Fig. 7). Flere af de røde sten har munkestensformat. Hovedparten af murstenene har en NV-SØ orientering, hvilket antyder, at man har forsøgt at orientere gulvet i en retning, der flugter med rumplanen. De mange murstensfragmenter i varierende formater og farver tyder på, at man har genbrugt byggematerialer til formålet. Der er ikke udvist speciel stor omhu ved etablering af belægningen, og dens primære formål har nok været blot at skabe en nogenlunde tør og stabil trædeflade i den sikkert ret fugtige og kolde kælder. Der blev ikke observeret et sættelag for belægningen.

Belægningen ligger ca. 1,5 m under gadeplan.

Figur 7. Rester af gulvbelægning S100002 + S100004 set mod sydøst. Øverst i billedet ses det murfundament, som oprindeligt har opdelt kælderen i to rum.

Murfundament S100005 + S100006 (Rum 004)

Kælderrummet har oprindeligt være opdelt af en mur ca. 4,5 m lang og 0,3 m bred (Fig. 8). Muren har en syld af kvaderhugne kridtsten (30 x 20 x 15 cm) og derover er der bevaret et enkelt skifte af munkesten. Kridtstenene stikker nogle centimeter længere ud end teglstenene og danner derved en lille kant eller afsats på hver side af fundamentet. Teglstenene er bundet sammen med en sandet kalkmørtel. Overkanten af munkestensskiftet har ligget umiddelbart under det nuværende gulv i kælderen. Muren er således på et tidspunkt blevet sløjfet og der er blevet støbt terrændæk henover.

Teglenes dimensioner lod formode, at der muligvis kan være tale om genanvendte bygningsmaterialer fra 15-1600-tallet. Opfyldsjorden omkring murresterne er formentlig fra første halvdel af 1700-tallet, og er i øvrigt relativt genstandsfattigt med få daterende fund.

Figur 8. Murfundament S100005 + S100006.

I Rum 006 fandtes rester af en helstensvæg i form af seks 52 x 22 cm store kalksten med et overliggende skifte af røde teglsten (munkesten?). Der er muligvis tale om rester af en trappenedgang. Resterne var bevaret i en højde af 19 cm (Fig. 9).

Figur 9. Smalle kalkstenskvadre med overliggende skifte af røde teglsten i Rum 006.

Fundamentsten i NV-mur S100007

Muren ind til Badstuestræde 18 er funderet på mindre kampesten (se Fig. 8). Stenene ligger i niveau med gulvbelægningen S100002 + S100004.

Aflastningsbue i fundament mod Badstuestræde S100009 (Rum 004)

I kældermuren mod Badstuestræde fandtes den øverste del af en aflastningsbue sat i røde sten. Aflastningsbuer blev ofte etableret hen over områder med dårlig bæreevne - eller hvis man under konstruktionen stødte på en gedigen forhindring (fx en stor kampesten). I begge tilfælde vil buen muligvis give en bedre fordeling af trykket fra bygningens mur. Toppen af buen flugter med kældergulvet, dvs. ca. 1,35 m under gadeplan.

Figur 10. Den øverste del af aflastningsbuen S100008 ud til Badstuestræde.

Kontekst-id	Subklasse	Tolkning	Datering
100001	Teglkonstruktion	Vægfundament, L-formet	16-1700-tallet
100002	Tegl- og stenkonstruktion	Gulvbelægning, sten	16-1700-tallet
100004	Som 100002	Gulvbelægning, tegl	16-1700-tallet
100005	Teglkonstruktion	Skillemur, kalkkvadre	1730'erne?
100006	Som 100005	Skillemur, munkesten	1730'erne?
100007	Stenkonstruktion	Murfundament, NV-mur	16-1700-tallet
100009	Teglkonstruktion	Aflastningsbue/fundament	1730'erne?

Tabel 4. Registrerede kontekster.

7.1 Fundmateriale

Blandt løsfundene fandtes vinduesglas, krystalprismer til lysekroner, skår af kohornsbemalet keramik, brudstykke af øreskål med hvid begitning (Figur 11 & 12), fragment af glaseret gulvflise (14-1600-tallet?), kinesisk porcelæn (fra 1730'erne), fajancetallerken fra Store Kongensgade (1722-1770) med Frederik V's monogram, tysk Westerwald-stentøj.

Fundene blev kasseret efter udgravningen da ingen af genstandene med sikkerhed kunne relateres til uforstyrrede lag eller kontekster.

Figur 11 & 12. Hank af øreskål (drikkeskål) fra opfyldt omkring/over gulvbelægningen. Rødbændt keramik med hvid begitning under klar glasur og spor af grøn bemaling på indersiden.

8 Diskuterende sammenfatning

Kælderen under forhuset fremstod indtil for nyligt med støbt betongulv. Alderen på det støbte gulv kendes ikke, men det lå umiddelbart over et murfundament (S100005, S100006), som oprindeligt har delt kælderen i to rum. Fundamentet til skillemuren var opbygget i tilhugne, smalle kalkstenskvadre og teglsten i munke- eller renaissanceformat. Et mindre teglstensfundament i kælderen har formentlig afgrænset et lille, funktionsbestemt rum. Resterne af en gulvbelægning bestående af forskellige typer af tegl og mindre marksten vidner både om genbrug af byggematerialer og om et øjensynligt begrænset behov for en ensartet, homogen trædeflade i kælderen.

Dimensionerne på de tegl der indgår i de registrerede fundamenter og tidligere fund af middelaldermurværk i Badstuestræde 18 og 20 lader formode, at der muligvis kan være tale om bygningsrester fra 15-1600-tallet. Det er dog vanskeligt med sikkerhed at datere de fundne fundamentrester da teglene og stenene, som indgår heri, meget vel kan være genbrugte. Gaden blev reguleret ganske betragteligt efter branden i 1728 (Fig. 3), så det virker rimeligt at datere skillemuren i kælderens til et sted i 1730'erne, hvor der blev opført nye bygninger langs den nyregulerede gade. Skillemuren forholder sig nemlig til facademuren mod Badstuestræde og er bygget præcist vinkelret på denne. Hovedparten af løsfundene fra jorden omkring fundamenterne synes at støtte en sådan datering, idet de generelt kan dateres til perioden mellem bybrandene i 1728 og 1795.

9 Fremtidigt arbejde

Der bør i det fremtidige arbejde med området i høj grad inddrages ældre, skriftlige kilder, da der her kan ligge mange væsentlige informationer om områdets historie, som kombineret med de arkæologiske data kan bibringe væsentligt nyt om teglhusene i gaden og bebyggelsestætheden i området.

10 Litteraturliste

Fleischer, J. 1985. *København. Kulturhistorisk opslagsbog med turforslag*. Udgivet online i 2006 af københavnshistorie.dk: http://www.kobenhavnshistorie.dk/bog/kko/b/kko_b-1.html

Høst-Madsen, L. 2004. *Udgravningsberetning for KBM 2244 (del 1 af 2)*. Københavns Museum.

Langeland-Matthiesen, A. 1934. *Det Kgl. Københavnske Skydeselskab og Danske Broderskab, 1334-1934*. København.

Linde, P. 1940. *Badstuestrædet i 1940*. København.

Møller, J. 1988. *København før og nu – og aldrig*. Bind 3. København.

Nationalmuseet 1972. *Historiske huse i det gamle København*.

Ramsing, H.U. 1943. *Københavns Ejendomme 1377-1728. III Snarens Kvarter*. København.

Skov, B. 1991. *Kompagnihuset i Kompagnistrædet*. København.

11 Tegningsliste

Intrasis ID	Betegnelse	Målestok	Dato
100025	Fladetegning kælderrum 004	1:20	11.2.2016

12 Fotoliste

Intrasis ID	Foto ID	Motiv	Set mod	Dato	Fotograf
100010	IMG_2952	Oversigtsbillede	NØ	10.2.16	NHA
100011	IMG_2953	Gulvbelægning S100004 og S100005	SØ	10.2.16	NHA
100012	IMG_2955	Gulvbelægning S100004 og S100005	SV	10.2.16	NHA
100013	IMG_2956	Gulvbelægning S100004 og S100005	SV	10.2.16	NHA
100014	IMG_2957	Gulvbelægning S100004 og S100005	SV	10.2.16	NHA
100015	IMG_2958	Gulvbelægning S100004 og S100005	SØ	10.2.16	NHA
100016	IMG_2959	Udspring på murfundament S100005	SØ	10.2.16	NHA
100017	IMG_2960	Vægfundament S100001	NV	10.2.16	NHA
100018	IMG_2961	Gulvbelægning S100004 og S100005	NØ	10.2.16	NHA
100019	IMG_2962	Aflastningsbue S100009	NØ	10.2.16	NHA
100020	IMG_2964	Murfundament S100005 og S100006	-	10.2.16	NHA
100021	IMG_2969	Murrest (trappe?) i rum 006	Ø	10.2.16	NHA
100022	IMG_2970	Stående mur i kælder	-	11.2.16	NHA
100023	IMG_2972	Stående mur i kælder	-	11.2.16	NHA
100024	IMG_2975	Murrest (trappe?) i rum 006	NØ	11.2.16	NHA